

Roman Jurkowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska)

University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)

e-mail: roman.jurkowski@uwm.edu.pl

Działalność naukowo-wydawnicza Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi w Mińsku w latach 2010–2016

The Scientific-Publishing Activity of the National Historical Archives of Belarus in Minsk between 2010 and 2016

Навукова-выдаўнічая дзейнасць Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Мінску ў 2010–2016 гг.

Drugie dziesięciolecie XXI wieku obfitowało w „okrągłe” rocznice wydarzeń historycznych o znaczeniu zarówno regionalnym, np. 150. rocznica wybuchu powstania styczniowego, jak i globalnym – 100. rocznica wybuchu I wojny światowej. W istnej powodzi konferencji, sympozjów i artykułów, jaka miała miejsce we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej, uwadze badaczy polskich umknęły wydawnictwa źródłowe i monografie wydane drukiem przez Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku (NHAB). Ta ważna placówka naukowa, gromadząca bezcenne zbiory dokumentów z dziejów ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej, poza przechowywaniem, konserwacją i udostępnianiem zbiorów, prowadzi także bogatą działalność wydawniczą.

1. Zbiory źródeł i monografie wydane przez Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku w latach 2010–2016

Wykaz wydawnictw historycznych (tylko tych *sensu stricto* naukowych) za ostatnie 6 lat liczy 14 pozycji sygnowanych wyłącznie przez NHAB oraz trzy opublikowane przy współpracy z innymi białoruskimi instytucjami naukowymi. Można je podzielić na trzy kategorie: wydawnictwa zawierające źródła z zasobów NHAB, informatory

i słowniki tematyczne oparte na zasobach archiwum oraz monografie historyczne i zbiory artykułów naukowych¹.

A. Zbiory źródeł i dokumentów

1. *Беларусь и война 1812 года. Документы*, составители. А. М. Лукашевич, Д. Л. Яцкевич, редакционная коллегия В. И. Адамушко (главный редактор) и другие, Беларусь, Минск 2011, сс. 559, иллюстрации.
2. *Иностранные подданные в Беларуси (конец XVIII – начало XX в.)*, составители. И. Л. Вернер, редакционная коллегия В. И. Адамушко и другие, типография Макарова и К., Минск 2012, сс. 528.
3. *Тастаменты шляхты і мяшчан Беларусі другой паловы XVI с. (з актавых кніг Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)*, уклад. А. Ф. Аляксандрава, В. У. Бабкова, І. М. Бобер, Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, Мінск 2012, сс.736, ілюстрацыі.
4. *Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918. Сборник документов*, составители В. В. Врублевский и другие, редакционная коллегия В. И. Адамушко (председатель) и другие, Беларусь, Минск 2014, сс. 355, иллюстрации.
5. *Паўстанне 1863–1864 гадоў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях: Дакументы і матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі*, укладальнік Д. Ч. Матвейчык, рэдакцыйная калегія, У. І. Адамушка і іншыя, А. М. Варахін, Мінск 2014, сс. 544.
6. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, кніга № 272 (1576–1579): кніга судовых спраў № 58 (копія канца XVI ст.)*, падрыхтаваў А. А. Мяцельскі, Беларуская навука, Мінск 2015, сс. 436.

B. Informatory i słowniki tematyczne oparte na zasobach archiwum

1. *Могилевская губерния. Государственные, религиозные и общественные учреждения (1772–1917)*, авторы Е. К. Анищенко и другие, сост. Ю. Н. Снапковский, Д. Л. Яцкевич, Беларусь, Минск 2014, сс. 814, иллюстрации.
2. *Гербоўнік беларускай шляхты*. Т. 3, аўтары Д. Ч. Матвейчык і іншыя, навуковы рэдактар, А. Рахуба, Беларусь, Мінск 2014, сс. 647, ілюстрацыі.
3. *Гербоўнік беларускай шляхты*. Т. 4, аўтары Д. Ч. Матвейчык і іншыя, навуковы рэдактар А. Рахуба, Беларусь, Мінск 2016, сс. 959, ілюстрацыі.

¹ Chcę podziękować panu dr. Dzmityrowi Matwiejczykowi z Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi w Mińsku za informacje dotyczące działalności wydawniczej NHAB wykorzystane w pierwszej części niniejszego artykułu.

4. *Картографические материалы в Национальном историческом архиве Беларуси. Минская губерния*, сост. А. Н. Можейко и другие, Беларусь, Минск 2015, сс. 591, иллюстрации.
5. Матвейчык Д. Ч., *Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў. Біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)*, Беларусь, Мінск 2016, сс. 735.

C. Monografie historyczne i zbiory artykułów naukowych

1. Матвейчык Д. Ч., *Выгнаныя з роднага краю. Паслялістападаўская эміграцыя з Беларусі і Літвы (1830–1870-я гады)*, Лімарыус, Мінск 2011, сс. 200, ілюстрацыі.
2. Лісейчыкаў Д. В., *Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святарства беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг.*, Медысонт, Мінск 2011, сс. 195.
3. Лісейчыкаў Д. В., *Святар у беларускім соцыуме. Прасапаграфія ўніяцкага духавенства 1596–1839 гг.*, Беларусь, Мінск 2015, сс. 719, ілюстрацыі.
4. *Дакументальная спадчына Беларусі XIV–XX стагоддзяў. Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі, прысвечанай 75 годдзю Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Мінск, 26 чэрвеня 2013 г.*, рэдкалегія У. І. Адамуска (старшыня) і іншыя, А. М. Вараксін, Мінск 2014, сс. 268, ілюстрацыі.
5. *Беларускае замежжа – Беларускае зарубешье*, склад. Н. А. Голубева і іншыя, дэпартамент па архівах і справаводства Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Беларуская Энцыклапедыя, Мінск 2010, сс. 479, ілюстрацыі.
6. *Ваньковичи*, сост. Н. А. Голубева, Н. М. Усова, Л. В. Языкович, под научной редакцией В. И. Прокопцова, Беларуская Энцыклапедыя, Мінск 2012, сс. 442.

Та значаца актыўнасць выдавецкая найбольшага архіва гістарычнага на Бiałorusi jest świadectwem tego, że w dobie wszechogarniającej nas cyfryzacji, często zbliżającej się do absurdu (np. istnienie tylko internetowych czasopism naukowych), wydawanie materiałów archiwalnych w postaci książkowych zbiorów dokumentów ma sens i naukowe uzasadnienie. Zwłaszcza, gdy materiały archiwalne są właściwie opracowane i przygotowane do druku.

Wymienione wyżej publikacje, wydane w obydwu językach urzędowych używanych w Republice Białoruś, są cenne także dla polskich badaczy. Przede wszystkim pokazują, jak wielkie zasoby źródeł znajdują się w archiwach naszego wschodniego sąsiada, a tym samym informują o różnorodności zagadnień historycznych, którymi powinni się zająć także polscy naukowcy. Przynoszą również wskazówki dotyczące kierunków badań prowadzonych przez historyków białoruskich. Z niektórych ich po-

myśłów powinna skorzystać także polska nauka historyczna. Przykładem będzie tutaj ciekawe wydawnictwo dotyczące dziejów poszczególnych guberni Cesarstwa Rosyjskiego znajdujących się na ziemiach białoruskich. W przywołanym wykazie mamy liczący ponad 800 stron tom poświęcony guberni mohylewskiej wydany w 2014 roku. Wcześniej, w 2006 roku zespół pracowników NHAB opracował dzieje guberni mińskiej², a w 2009 roku – guberni witebskiej³. Jak głosi podtytuł powtarzany w każdym tomie, są tam opisane: instytucje państwowe, wyznaniowe i społeczne działające w opisywanych guberniach w całym okresie ich istnienia. Poza zwięzłymi, merytorycznymi opisami aparat przypisów zawiera dodatkowe, niezmiernie cenne informacje, nie tylko odnoszące się do zespołów archiwalnych w Mińsku, ale także do prasy czy do Pełnego Zbioru Praw Imperium Rosyjskiego – źródła jakże rzadko wykorzystywanego przez polskich historyków. Podobne kompendia wiedzy o poszczególnych guberniach Królestwa Polskiego byłyby niezwykle cennym materiałem wyjściowym do szczegółowych (choć nie tylko) badań nad okresem porozbiorowym w dziejach ziem polskich. Wprawdzie historycy z Instytutu Historii Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie w osobach Artura Góraka, Jana Kozłowskiego, Krzysztofa Latawca, Grzegorza Smyka⁴, a także Stanisław Wiech, badacz z Kielc⁵, od lat prowadzą ciekawe i wyjątkowe w naszym kraju badania nad administracją rosyjską w Królestwie Polskim, ale są to analizy obejmujące całe Królestwo, czyli ujęcia makroregionalne. Natomiast propozycja historyków z NHAB idzie odmienną drogą – od opisu poszczególnych guberni do instytucjonalnych dziejów całego obszaru Białorusi. Obie metody, czyli od ogółu do szczegółu i od szczegółu do ogółu, mają plusy i minusy, natomiast nie ulega wątpliwości, że tylko ich połączenie zapewnia optymalny efekt badawczy.

Innym przykładem twórczego wykorzystania zasobów NHAB są dwie prace autorstwa dr. Dymitrija Matwiejczyka, młodego pracownika archiwum. W 2011 roku

² *Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917)*. Составитель Т. Е. Леонтьева. Редакционная коллегия В. И. Адамушко и другие, Бел Ниидад, Минск 2006, ss. 391, иллюстрации.

³ *Витебская губерния. Государственные, религиозные и общественные учреждения (1802–1917)*. Авторы Т. Е. Леонтьева и другие. Редакционная коллегия А. К. Голубович и другие. Составители Т. Е. Леонтьева, Д. Л. Яцкевич, Бел Ниидад, Минск 2009, ss. 514, иллюстрации.

⁴ A. Górak, J. Kozłowski, K. Latawiec, *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*, Lublin 2014; A. Górak, K. Latawiec, *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*, Lublin 2015; G. Smyk, *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864–1915*, Lublin 2011.

⁵ Przykładowo: *Rosyjski korpus administracyjny w dziele likwidacji odrębności Królestwa Polskiego (1866–1896). Ogląd w świetle materiałów żandarmerii*, [w:] *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody*, cz. 2, pod red. T. Stegnera, Gdańsk 2000, s. 33–81; *Urząd general-gubernatora w Rosji i w Królestwie Polskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2007, R. 59, z. 1, s. 51–86; *Warszawscy general-gubernatorzy w systemie zarządzania Królestwem Polskim*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Lublin–Siedlce 2008, s. 283–315.

opublikował on monografię dotyczącą emigracji popowstaniowej z Litwy i Białorusi (zob. wykaz B, poz. 5 oraz wykaz C, poz. 1 powyżej)⁶. Matwiejczyk przedstawia losy około 1700 emigrantów z guberni litewsko-białoruskich, którzy opuścili ziemię ojczyste po powstaniu listopadowym. Jak można przypuszczać, praca nad tą wartościową monografią stała się impulsem do przygotowania, po 5 latach od ukazania się pierwszej książki, jeszcze ważniejszego dzieła – słownika biograficznego uczestników powstania styczniowego⁷. Słownik liczący ponad 700 stron przynosi nie tylko ogromną liczbę nowych informacji o uczestnikach powstania styczniowego na ziemiach białoruskich, ale także równie wiele wskazówek dotyczących materiałów archiwalnych w Mińsku i Godnie – gdzie znajdują się dwa największe archiwa historyczne na Białorusi. Podkreślić należy również fakt wykorzystania przez autora w pierwszej z omawianych książek szerokiego spektrum źródeł oraz literatury naukowej w języku polskim, świadczącego o bardzo dobrym rozeznaniu w polskim stanie badań nad historią powstania listopadowego i emigracji popowstaniowej. Może zaowocuje to w przyszłości pełnymi monografiami dziejów powstania listopadowego i styczniowego na ziemiach białoruskich.

2. Zbiory dokumentów dotyczące powstania styczniowego oraz I wojny światowej na ziemiach białoruskich

W tym miejscu, z racji moich zainteresowań badawczych skupiających się na epoce popowstaniowej w dziejach ziem litewsko-białoruskich, chciałbym przyjrzeć się dwóm zbiorom dokumentów wydanych w 2014 roku.

1. *Паўстанне 1863–1864 гадоў ў Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях. Дакументы і матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі*, Mińsk 2014.

Wskazany zbiór źródeł do dziejów powstania styczniowego w guberniach mińskiej, mohylewskiej i witebskiej zawiera 223 dokumenty, w zdecydowanej większości po raz pierwszy wprowadzone do obiegu naukowego. W ogromnej większości są one proveniencji urzędowej. Dominują raporty, doniesienia, powiadomienia, pytania urzędników szczebla powiatowego zarówno administracji cywilnej, jak i wojskowej. Są tam cyrkularze oraz rozporządzenia generałów–gubernatorów i gubernatorów, akta śledztw i podania aresztowanych, a także ich rodzin. Materiał archiwalny zgrupowano w 5 częściach, w układzie geograficznym, przy czym w pierwszej części dodatkowo wprowadzono uporządkowanie problemowe. Pierwszy zbiór nosi tytuł *W przeddzień*

⁶ Tytuł w tłumaczeniu na język polski: *Wygnañcy z kraju rodzinnego. Emigracja po powstaniu listopadowym z Litwy i Białorusi w latach 1830–1870*, Mińsk 2011.

⁷ Tytuł w tłumaczeniu na język polski: *Uczestnicy powstania 1863–1864. Słownik biograficzny oparty na materiałach Narodowego Historycznego Archiwum Białorusi*, Mińsk 2016.

powstania i zawiera 11 dokumentów – raporty gubernatorów, naczelników miast, powiatowych i sprawników o sytuacji „przedrewolucyjnej” na podległych im terenach oraz przedsięwziętych przez urzędników środków zapobieżenia „ruchowi”. Część druga *General-gubernatorstwo wileńskie* to 9 dokumentów zawierających polecenia, zawiadomienia, pytania, cyrkularze generał-gubernatorów (Włodzimierza Nazimowa, Michała Murawiewa) i gubernatorów cywilnych (głównie witebskiego – Włodzimierza Wierowkina) związane z podejmowanymi przez władze działaniami przeciwko ruchowi powstańczemu. Kolejne części (III – gubernia witebska; IV – gubernia mohylewska; V – gubernia mińska) zawierają 203 dokumenty zaprezentowane w układzie geograficznym, a ściślej – według podziału administracyjnego na gubernie i powiaty. W każdej z tych części najpierw znajdujemy dokumenty dotyczące całej guberni (witebska – 14 dokumentów, mohylewska – 8 dokumentów, mińska – 7 dokumentów), a następnie materiały źródłowe odnoszące się do powiatów, na które w latach 1863–1864 były podzielone te trzy gubernie. Pierwsza jest gubernia witebska⁸, po niej mohylewska⁹ i mińska¹⁰. Przyjęty podział uznać wypada za bardzo funkcjonalny, zresztą trudno byłoby o układ innego rodzaju, zważywszy na różnorodność spraw znajdujących się w publikowanych dokumentach. Z punktu widzenia historyka lub osoby interesującej się problematyką powstania styczniowego na ziemiach białoruskich taka struktura ułatwia korzystanie ze zbioru dokumentów, choć dla pełnego komfortu czytelnika należało ponumerować części wykazu, a ich tytuły – dla odróżnienia od nazw powiatów – napisać większą czcionką lub podkreślić.

Większość materiałów źródłowych – 221 dokumentów – napisanych jest w języku rosyjskim, zaledwie dwa w języku polskim¹¹. Wszystkie opracowane są zgodnie z naukowymi zasadami edycji dokumentów historycznych. Pod każdym dokumentem podano zespół archiwalny, w którym się on znajduje, wraz ze zwięzłą informacją o formie danego przekazu (np. rękopis; rękopis, kopia; rękopis na blankiecie; rękopis, brudnopis). Przypisy wyjaśniające umieszczone są pod każdym dokumentem i ozna-

⁸ Gubernia witebska składała się wówczas z następujących powiatów – kolejność, w tym i następujących przypisach, według układu w książce: wieliski (2 dokumenty), witebski (7 dokumentów), horodecki (3 dokumenty), drysieński (10 dokumentów), dyneburski (7 dokumentów), lepelski (8 dokumentów), ludyński (4 dokumenty), newelski (4 dokumenty), połocki (1 dokument), rzeżycki (3 dokumenty), siebieski (5 dokumentów), suraski (4 dokumenty).

⁹ Gubernia mohylewska składała się wówczas z następujących powiatów: orszański (10 dokumentów), bychowski (7 dokumentów), homelski (4 dokumenty), horecki (4 dokumenty), klimowicki (2 dokumenty), mohylewski (4 dokumenty), mścislowski (5 dokumentów), rohaczewski (5 dokumentów), sieński (6 dokumentów), czausowski (1 dokument), czerykowski (7 dokumentów).

¹⁰ Gubernia mińska składała się wówczas z następujących powiatów: bobrujski (3 dokumenty), borysowski (15 dokumentów), ihumeński (6 dokumentów), mozyrski (4 dokumenty), miński (6 dokumentów), nowogródzki (7 dokumentów), piński (10 dokumentów), rzeczycycki (3 dokumenty), słucki (7 dokumentów).

¹¹ Są to *Odezwa młodzieży polskiej od Litwinów i Rusinów z 1861 roku* (dokument nr 6) i *List ziemianina Józefa Mirkulewicza z powiatu mińskiego, do brata Adolfa, o spotkaniu z aresztowanymi powstańcami i aresztowaniu tych, którzy brali udział w spotkaniu* (dokument nr 194).

czone cyframi arabskimi. Przypisy tekstowe, informujące o skrótach, słowach czy zdaniach nieodeczytanych, oznaczone kolejnymi literami alfabetu, zamieszczono na dole każdej strony, a dodatkowo, nienależące do dokumentu informacje w tekście wyodrębniono za pomocą nawiasu kwadratowego. Należy stwierdzić, że aparat przypisów jest sporządzony nad wyraz sumiennie i stanowi ważną część zbioru. Przypisy zawierają informacje biograficzne dotyczące osób, których biogramy udało się ustalić, są tam także odnośniki do zespołów archiwalnych znajdujących się w NHAB oraz w innych archiwach białoruskich. Wyjaśniono w nich wiele ówczesnych terminów, przeliczono miary i wagi, omówiono elementy i części składowe struktury administracji cywilnej oraz wojskowej funkcjonujących w latach powstania styczniowego w guberniach białoruskich itp.

Tom zaopatrzony jest w rozszerzony indeks osobowy, obejmujący zarówno publikowane dokumenty, jak i przypisy. Owo „rozszerzenie” odnosi się do nazwisk, które są pozbawione imion – wówczas przy nazwisku znajdujemy krótką adnotację w rodzaju: mieszczanin, kupiec, ekonom, urzędnik, ksiądz, osadnik królewski itp. Szkoda, że indeks napisany jest w jednym ciągu bez zaznaczenia kolejnych liter alfabetu i przypisanych do nich nazwisk – od czytelnika słabiej znającego alfabet cyrylicy, mam tu na myśli np. część polskich historyków, będzie to wymagać dłuższego wertowania indeksu.

Indeks geograficzny także ma nie tylko podstawową formę, czyli alfabetyczny wykaz nazw geograficznych, geograficzno-historycznych oraz nazw własnych (np. nazw majątków) występujących w dokumentach i przypisach. W większości przypadków przynosi on szereg dodatkowych danych, co ciekawe, łączących informacje o historycznym położeniu miejscowości (osady, wsi czy majątku) z jej obecną lokalizacją. Przykładowo – s. 515: „Siermierzanka wioska w gminie cerkiewiszczkańskiej, powiat mohylewski, w obecnym czasie – wioska ciachcińskiej rady sołeckiej, rejonu białynickiego, obwodu mohylewskiego w Republice Białoruś – 393”.

Na stronach 521–543 znajduje się spis wykorzystanych źródeł i literatury, który liczy 407 ponumerowanych pozycji. To kolejny niezwykle ważny element składowy opracowania, zwłaszcza w odniesieniu do źródeł archiwalnych. Wymienione są tam, w kolejności rosnącej, numery zespołów archiwalnych w NHAB oraz w innych archiwach, czyli wszystkie zespoły archiwalne wykorzystane w omawianej książce. Co więcej, obok numeru zespołu, numeru inwentarza i numeru jednostki archiwalnej znajdujemy tam również nazwy jednostek archiwalnych, czyli tytuły teczek. To rzecz doprawdy wyjątkowa w historycznych publikacjach ukazujących się w Rosji, na Ukrainie, Białorusi, Litwie oraz w innych państwach za naszą wschodnią granicą, gdzie autorzy zazwyczaj ograniczają się do podania numeru zespołu, numeru inwentarza, numeru „dzieła” i karty lub strony, do której przypisano konkretny dokument. Tutaj mamy niemal kompletny opis jednostki archiwalnej, w dodatku uzupełniony informacją o liczbie arkuszy znajdujących się w konkretnej teźce. Napisałem „niemal”, gdyż w opisie tym brakuje nazwy zespołu archiwalnego – nie można jednak z tego powodu czynić zarzutu ani autorowi zbioru, ani kolegium redakcyjnemu, gdyż nazwy ze-

społów można znaleźć w każdym przewodniku po zbiorach NHAB, zaś tytułów teczek nie ma w żadnych informatorach, już choćby z prostego powodu, iż teczek są setki tysięcy lub miliony. W przypadku drukowanego zbioru tematycznego zawierającego materiały archiwalne, jakim jest omawiany tutaj tom dokumentów dotyczący powstania styczniowego, wymienienie nazw teczek zawierających umieszczone w zbiorze dokumenty będzie niezmiernie ważne dla badaczy, którzy chcieliby rozszerzyć swoją wiedzę bez żmudnego korzystania z ogromnych i często zniszczonych lub jeszcze XIX-wiecznych inwentarzy. A zatem jeśli chcemy dowiedzieć się, jaki tytuł mateczka, z której wzięto konkretny dokument oraz ile dokumentów się w niej znajduje, odczytujemy skrócony zapis archiwalny pod dokumentem, a resztę szczegółów znajdujemy w spisie wykorzystanych źródeł i literatury.

Prezentację dokumentów poprzedza przedmowa składająca się z czterech wyodrębnionych części, w której dokonano: a) przeglądu prac dotyczących powstania styczniowego wydanych na Białorusi po 2013 roku (w tym także informacji o konferencjach naukowych zorganizowanych w związku ze 150. rocznicą wybuchu powstania)¹²; b) zwięzłego omówienia dotychczas wydanych (także w Polsce oraz w innych krajach) zbiorów dokumentów związanych z powstaniem; c) ogólnego omówienia zespołów archiwalnych stanowiących podstawę drukowanego zbioru; d) przedstawienia zasad edycji i opracowania dokumentów. Po przedmowie umieszczono wykaz skrótów, jak zawsze bardzo przydatny w tego typu wydawnictwie.

Polski czytelnik powinien też wiedzieć, że publikacja jest dwujęzyczna: dokumenty opublikowano w języku oryginału, czyli po rosyjsku (nie są tłumaczone na białoruski), natomiast omówiony wyżej aparat naukowy i przedmowa są napisane w języku białoruskim. Duża liczba dokumentów, obszerny aparat naukowy zmusiły wydawcę do ograniczenia objętości książki (choć i tak tom liczy 543 strony) przez zmniejszenie czcionki i zagęszczenie druku. To moim zdaniem jedyny minus tej publikacji, wydanej bardzo estetycznie, w twardych okładkach, w nakładzie 200 egzemplarzy.

Podsumowując, dzięki dużemu wysiłkowi zespołu pracowników NHAB w Mińsku otrzymaliśmy cenny zbiór dotąd nieznanych dokumentów archiwalnych dotyczących powstania styczniowego na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Jego przygotowanie i opracowanie stoi na wysokim poziomie naukowym i spełnia wszystkie wymagania stawiane przed historykami zajmującymi się publikacją źródeł archiwalnych pochodzących z XIX wieku.

¹² W 2013 r. na Białorusi ukazała się monografia (informator) dotycząca powstania styczniowego, w której omówiono białoruski stan badań nad tą problematyką do 2013 r. oraz zamieszczono wykaz 469 jednostek archiwalnych z NHAB w Mińsku i 166 z NHAB w Grodnie, zawierających materiały związane z powstaniem styczniowym. Jej autorką jest Alena Firynowicz, А. Э. Фірыновіч, *Паўстанне 1863–1864 гг.: вядомыя і невядомыя крыніцы беларускіх архіваў*, Мінск 2013, сс. 315.

2. *Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918). Сборник документов*, Мінск 2014.

Jest to publikacja w języku rosyjskim, zawierająca 210 dokumentów zgrupowanych w czterech rozdziałach mających charakter problemowy. Dodatkowo każdy rozdział dzieli się na podrozdziały. Dokładne przetłumaczenie ich tytułów w zupełności zastąpi ogólną charakterystykę dokumentów znajdujących się w omawianym wydawnictwie. I tak, rozdział I: *Sytuacja wojenna na Białorusi* (102 dokumenty) składa się z pięciu podrozdziałów (1. *Przeprowadzenie mobilizacji i organizacja pomocy dla frontu* – 23 dokumenty; 2. *Walka ze szpiegostwem i sympatiami proniemieckimi* – 22 dokumenty; 3. *Ewakuacja zasobów ludzkich i materiałowych* – 19 dokumentów; 4. *Naloty wrogiego lotnictwa i organizacja obrony przeciwlotniczej* – 15 dokumentów; 5. *Walka z dezercją, maruderstwem i wystąpieniami antywojennymi* – 23 dokumenty). Rozdział II *Organizacja pomocy dla ludności cywilnej i osób dotkniętym działaniami wojennymi* (42 dokumenty) liczy trzy podrozdziały (1. *Pomoc uchodźcom i działalność organizacji pomocowych* – 22 dokumenty; 2. *Pomoc rannym i chorym żołnierzom* – 10 dokumentów; 3. *Pomoc rodzinom wojskowych i ludności cywilnej* – 10 dokumentów). Rozdział III *Sytuacja na terytorium Białorusi zajętej przez wojska okupacyjne* (38 dokumentów) obejmuje dwa podrozdziały (1. *Działalność organów władzy i administracji* – 21 dokumentów; 2. *Polityka władz okupacyjnych. Straty instytucji i ludności cywilnej doznane od wojsk okupacyjnych* – 17 dokumentów). Rozdział IV *Niemieccy i austro-węgierscy jeńcy na terytorium Białorusi* – 28 dokumentów.

Edycja i opracowanie dokumentów w tym wydawnictwie różni się od edycji zbioru materiałów źródłowych dotyczących powstania styczniowego. Pod każdym dokumentem podano kursywą skrót nazwy archiwum, sygnaturę zespołu archiwalnego (numer inwentarza, jednostki archiwalnej) oraz numerację kart, na których znajduje się opisywany dokument. Podobnie jak w poprzednio omawianym wydawnictwie także i tutaj znajdujemy zwięzłą informację o formie przekazu (np. maszynopis, rękopis, maszynopis brudnopis, maszynopis na blankiecie, ulotka drukowana). Przypisy wyjaśniające mają numerację ciągłą w całym wydawnictwie i umieszczone są na końcu książki, zaraz po ostatnim rozdziale z dokumentami. Jest ich 129. Przypisy tekstowe znajdują się na dole każdej strony i zaznaczone są małymi literami alfabetu łacińskiego, co można uznać za nieco oryginalny pomysł kolegium redakcyjnego, w sytuacji gdy w tomie używany jest tylko język rosyjski. Prawdopodobnie użycie liter w innym alfabecie służyć miało zwróceniu uwagi czytelnika na przypisy tekstowe w warunkach dużego zagęszczenia druku prezentowanych dokumentów. Dodatkowo, jeżeli dany fragment oryginalnego dokumentu, zdanie czy słowo były podkreślone, przekreślone, zaznaczone, zapisane innym kolorem atramentu lub ołówkiem, w tekście przytaczanego dokumentu odznaczano to kursywą oraz przypisem tekstowym. Dopisane przez redaktorów części wyrazów, rozwinięte skróty zaznaczano nawiasem kwadratowym. Dzięki temu czytelnik posiada informację nie tylko o formie prezentowanych dokumentów, ale także o wszystkich istotnych cechach dotyczących zarówno jego treści, jak i wyglądu zewnętrznego. Niektóre dokumenty, zwłaszcza cyrkularze gubernatorów, raporty władz wojskowych, raporty władz

powiatowych, urzędów ziemskich itp., oprócz nagłówka opisowego, wyjaśniającego – sporządzonego przez historyków – posiadają również kształt i formę oryginału. A więc znajdują się tam, ulokowane zgodnie z oryginałem, dane instytucji i osoby sporządzającej dokument, jego numer (jeśli był to dokument urzędowy), daty, adresy, personalia adresatów, informacje o stopniu tajności itp. Zazwyczaj część tych informacji powtarza się w nagłówku dokumentu opracowanego przez redaktorów (data wytworzenia, przedmiot sprawy, nazwisko i funkcja osoby sporządzającej dokument oraz takie same dane adresata), lecz wiele z nich, z racji specyfiki opisu o charakterze regestu, nie mogłoby się tam zmieścić, gdyby nie pomysł redaktorów, aby zachować w przedruku wszystkie dane oryginału. Zabiera to oczywiście więcej miejsca w prezentowanym tomie, ale jednocześnie, nie będąc faksymile, dostarcza pełnych danych dotyczących również wyglądu przedstawianych materiałów źródłowych, zwłaszcza że także w przedrukach zastosowano różne czcionki, wielkości druku, odstępy, pogrubienia i podkreślenia.

Po przypisach zamieszczono *Informacje biograficzne* zestawione zgodnie z kolejnością dokumentów. Biogramy zamieszczono w układzie alfabetycznym w obrębie każdego dokumentu, a przy nazwiskach występujących wcześniej znajdujemy odnośniki do numerów dokumentów, w których je wyjaśniono. To bardzo cenny element naukowego opracowania edytorskiego, zwłaszcza że biogramy są obszerne i wyczerpujące.

Indeks osobowy zamieszczony w wydawnictwie obejmuje tylko osoby występujące w dokumentach, czyli poza nim pozostały przypisy oraz *Informacje biograficzne*. Natomiast kolejne litery alfabetu zostały w indeksie wyodrębnione przez wyłuszczenie oraz wprowadzenie dodatkowego światła. Indeks nazw geograficznych jest podobny do tego zamieszczonego w omawianym wyżej zbiorze dokumentów, z tym że jego autorzy zamiast określenia „w obecnych czasach”, używają skrótów: РИ (Российская Империя) i РБ (Республика Беларусь) dla odróżnienia nazw geograficznych oraz ich położenia w przeszłości i współcześnie. W indeksie zamieszczono także dodatkowe informacje m.in. o rodzajach miejscowości (np. miasteczko, wieś, osada).

Po indeksie nazw geograficznych zamieszczono *Słownik terminów* – bardzo przydatny element opisu naukowego dokumentów. Na ośmiu stronach podano 55 rozszerzonych definicji i opisów takich instytucji (senat, ministerstwa rady miejskie, gubernialne zebrania ziemskie), organów władzy państwowej (gubernator, wicegubernator, urząd gubernialny, policmajster, isprawnik powiatowy) lub różnych rodzajów rang używanych pod koniec XIX i na początku XX wieku (kamerjunker, kamerger itp.).

Za *Słownikiem terminów* umieszczono wykaz zespołów archiwalnych z NHAB w Mińsku (45 zespołów) i NHAB w Grodnie (8 zespołów), które posłużyły do przygotowania omawianego zbioru. Są tam podane numery i nazwy zespołów, a więc pod względem precyzyjności i kompletności informacji o wykorzystanych archiwaliach – zbiór dokumentów o powstaniu styczniowym stoi wyżej od omawianego wydawnictwa.

Dwa ostatnie elementy opisu naukowego zamykające książkę to wykaz tytułów wszystkich 210 dokumentów oraz spis skrótów. Wykaz tytułów stanowi powtórzenie wszystkich nagłówków dokumentów, niestety bez podania strony (jak to uczyniono w poprzednim zbiorze), na której znajduje się dokument.

Wydawnictwo poprzedzone zostało wstępem liczącym osiem stron tekstu i siedem stron przypisów do niego (czcionka 6), który przynosi cenny dla historyków, zwłaszcza polskich, przegląd badań i wydawnictw (książki, artykuły, prace doktorskie) poświęconych I wojnie światowej na obszarze Białorusi. Przy czym – i to jest istotne – jego autorzy nie piszą o bolszewikach i przewrocie bolszewickim, lecz o innych aspektach wydarzeń z lat 1914–1918.

Ważną częścią omawianego zbioru, zwłaszcza dla osób, które nie miały w rękach oryginalnych materiałów archiwalnych, jest kolorowa wkładka między stronami 112 i 113 składająca się z 53 barwnych fotografii dokumentów, map, szkiców, pieczęci, widokówek, druków urzędowych, legitymacji wojskowych. Opatrzono je szczegółowym opisem, wraz z informacją o zespole archiwalnym, w którym się znajdują.

Obydwa omówione powyżej zbiory dokumentów, wydane przez NHAB, odznaczają się wysokim poziomem opracowania naukowego, estetyczną i trwałą formą (twarde okładki z interesującymi fotografiami)¹³. Najważniejsze jest jednak to, że zawierają nigdzie dotąd niepublikowane dokumenty, które dzięki wydaniu drukiem zostały udostępnione tak naukowcom, jak i pasjonatom historii¹⁴.

Zarówno dwa zrecenzowane zbiory dokumentów, jak i wszystkie wymienione powyżej wydawnictwa NHAB w Mińsku to ważne pozycje naukowe upowszechniające zbiory historycznych archiwów Białorusi. Na szczególną uwagę zasługują wydawnictwa ciągle, takie jak „Metryka Litewska” czy „Herbarze Szlachty Białoruskiej” stanowiące nieodzowny element warsztatu badawczego historyków zajmujących się ziemiami wschodnimi Rzeczypospolitej. Godną podkreślenia jest różnorodność publikacji wydanych w ciągu ostatnich 6 lat. Obok wydawnictw źródłowych, monogra-

¹³ Zbiór dotyczący I wojny światowej ma również nietypowy rozmiar 18x29,5 centymetra.

¹⁴ Nie negując w najmniejszym stopniu wysokiej jakości opracowania naukowego obydwu opisywanych wydawnictw, chciałbym jednak spojrzeć też na obydwie tomy przez pryzmat wygody i łatwości korzystania z nich. W tym porównaniu zdecydowanie lepiej wypadnie tom z dokumentami dotyczącymi powstania styczniowego, albowiem czytelnik drugiego zbioru, chcąc zapoznać się z przypisem wyjaśniającym do dokumentu np. na s. 17, musi go szukać na s. 266 i to operując nie stronami książki, a numerami dokumentów, co jest trudniejsze, gdyż niektóre dokumenty liczą po kilka stron. W dodatku, gdy chce znaleźć informację o osobie występującej w danym materiale źródłowym, spotyka się z tym samym problemem, gdyż *Informacja biograficzna* znajduje się także na końcu książki. Poza tym przy nazwiskach pojawiających się w dokumentach nie ma adnotacji, że akurat to nazwisko znajduje się w końcowym zestawieniu – a przecież nie wszystkie nazwiska z dokumentów są wymienione i wyjaśnione. I tutaj (*Беларусь в годы Первой мировой войны (1914–1918). Сборник документов*, Мінск 2014) także szukamy nazwisk według numerów dokumentów, a nie stron. Ten sam problem wystąpi, gdy zechcemy sprawdzić czy jakaś nazwa, pojęcie historyczne z konkretnego dokumentu znajduje się w *Słowniku terminów*. Nie sposób zatem czytać tego zbioru, trzymając go zwyczajnie w ręce, gdyż bez posługiwania się co najmniej trzema zakładkami nie znajdziemy wszystkich potrzebnych, a ważnych informacji. Autorzy opracowujący zbiór dokumentów o powstaniu styczniowym podeszli do problemu aparatu naukowego w prostszy, ale znacznie wygodniejszy sposób – umieścili przypisy pod dokumentami, a wśród nich znalazły się także informacje biograficzne. Ponadto wyjaśniali w przypisach terminy i pojęcia historyczne, bez wyodrębniania ich i umieszczania w słowniku. Znacznie ułatwia to korzystanie z tego wydawnictwa.

fii naukowych NHAB w Mińsku wydało także słowniki biograficzne, informatory o zbiorach własnych oraz materiały pokonferencyjne. Stawia to dyrekcję i pracowników NHAB w Mińsku w ścisłej czołówce wśród wiodących zespołów naukowych pracujących w archiwach historycznych państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Bibliografia

- Adamuszek, W. I. (red.). (2006). *Minskaja gubernija: gosudarstwiennyje, religioznyje i obščestwiennyje uczrieżdzenija (1793–1917)*. Mińsk: Biel Niidad.
- Firinowicz, A. E. (2013). *Paustannije 1863–1864 godow: wjadomyja i niewjadomyja krynicy belaruskich archiwau*. Mińsk: Belaruskaja nawuka.
- Gołubowicz, A. K. (red.). (2009). *Witebskaja gubernija: gosudarstwiennyje, religioznyje i obščestwiennyje uczrieżdzenija (1793–1917)*. Mińsk: Biel Niidad.
- Górak, A., Kozłowski, J., Latawiec, K. (2014). *Słownik biograficzny gubernatorów i wicegubernatorów w Królestwie Polskim (1867–1918)*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Górak, A., Latawiec, K. (2015). *Rosyjska administracja specjalna w Królestwie Polskim 1839–1918*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Smyk, G. (2011). *Administracja publiczna Królestwa Polskiego w latach 1864–1915*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wiech, S. (2000). Rosyjski korpus administracyjny w dziele likwidacji odrębności Królestwa Polskiego (1866–1896). Ogląd w świetle materiałów żandarmerii. W: Tadeusz Stegner (red.), *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i narody, cz. 2* (s. 33–8). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Wiech, S. (2007). Urząd general-gubernatora w Rosji i w Królestwie Polskim. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 59, z. 1, s. 51–86.
- Wiech, S. (2008). Warszawscy general-gubernatorzy w systemie zarządzania Królestwem Polskim. W: A. Górak, I. Łuć, D. Magier (red.), *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich* (s. 283–315). T. I. Lublin–Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.

Summary

The National Historical Archives of Belarus in Minsk is an institution conducting intensive publishing activities. The institution realizes two main objectives: making the most valuable collections in the archive resources available to scientists, and the presentation of research results of own employees investigating the rich documentary legacy located in the Archives. In the years 2010–2016 a total of 14 books appeared published by the Archives and three in cooperation with other Belarusian scientific institutions. These include 6 collections of documents, and 5 dictionaries, and 6 monographs and collections of scientific articles. The first two categories of publications are especially valuable for Polish historians, hence this article presents the collections of documents relating to the January Uprising and the World War I in Belarusian provinces.

Key words: National Historical Archives of Belarus in Minsk, presentation of collections, scientific publishers

Streszczenie

Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku jest instytucją prowadzącą aktywną działalność wydawniczą. Realizuje ona dwa podstawowe cele: udostępniania naukowcom najcenniejszych zbiorów znajdujących się w zasobach archiwum oraz prezentację wyników badań własnych pracowników wykorzystujących bogatą spuściznę dokumentacyjną archiwum. W latach 2010–2016 ukazało się łącznie 14 książek wydanych przez archiwum i 3 we współpracy z innymi białoruskimi instytucjami naukowymi. Wśród nich znajduje się 6 zbiorów dokumentów, 5 słowników i informatorów, 6 monografii i zbiorów artykułów naukowych. Dla polskich historyków szczególnie cenne są dwie pierwsze kategorie wydawnictw – stąd też w artykule przedstawiono i mówiono zbiory dokumentów dotyczących powstania styczniowego oraz I wojny światowej w guberniach białoruskich.

Słowa kluczowe: Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku, prezentacja zbiorów, wydawnictwa naukowe

Рэзюме

Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску з’яўляецца інстытуцыяй, якая актыўна займаецца выдаўнічай дзейнасцю. Дзве асноўныя мэты гэтай дзейнасці – дазволіць вучоным карыстацца каштоўнымі матэрыяламі, якія знаходзяцца ў архіве, і прэзентацыя вынікаў даследавання дакументаў архіва ўласнымі супрацоўнікамі. У 2010–2016 гг. з друку выйшла 14 кніг, выдадзеных архівам, і 3 у супрацоўніцтве з іншымі беларускімі навуковымі ўстановамі. Сярод іх 6 – гэта зборнікі дакументаў, 5 – слоўнікі і інфармацыйныя выданні, 6 – манаграфіі і зборнікі навуковых артыкулаў. Для польскіх гісторыкаў асабліва важнымі з’яўляюцца дзве першыя катэгорыі выданняў, па гэтай прычыне ў дадзеным артыкуле характарызуецца зборнікі дакументаў на тэму студзенскага паўстання і першай сусветнай вайны ў беларускіх губернях.

Ключавыя словы: Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску, прэзентацыя архіўных дакументаў, навуковыя выданні